

Original Article

अधिकारप्राप्ती असूनही सक्षमीकरण अपूर्ण : स्त्रीवादी चळवळीचा संरचनात्मक व तात्त्विक अभ्यास

प्रा.प्रमोद राऊत

सहाय्यक प्राध्यापक

ज्ञानोपासक महाविद्यालय, परभणी.

Manuscript ID:

JRD -2026-180314

ISSN: 2230-9578

Volume 18

Issue 3(A)

Pp. 78-81

March- 2026

Submitted: 25 Feb. 2026

Revised: 03Mar. 2026

Accepted: 10 Mar. 2026

Published: 31 Mar. 2026

सारांश (Abstract):

स्त्रीवादी चळवळ ही आधुनिक समाजातील लिंगाधारित असमानतेविरुद्धचा एक व्यापक, बहुआयामी आणि परिवर्तनाभिमुख बौद्धिक व सामाजिक प्रतिसाद आहे. प्रस्तुत संशोधन लेखात स्त्रीवादाच्या दुसऱ्या लाटेच्या ऐतिहासिक उदयाचा, युद्धोत्तर औद्योगिक आणि सामाजिक परिवर्तनाचा स्त्रियांच्या जीवनावर झालेल्या परिणामांचा, तसेच अधिकारप्राप्ती असूनही सक्षमीकरण अपूर्ण राहण्यामागील संरचनात्मक कारणांचा सखोल अभ्यास करण्यात आलेला आहे. या लेखात स्त्रियांच्या सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक स्थितीचे विश्लेषण करताना पितृसत्ताक सत्तासंरचना, पुनरुत्पादक श्रमांचे अवमूल्यन, सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्रातील द्वंद्वत्मकता आणि स्त्रीच्या ओळखीच्या सामाजिक निर्मितीची प्रक्रिया यांचा विचार करण्यात आलेला आहे. अभ्यासातून असे स्पष्ट होते की स्त्रियांच्या जीवनात औपचारिक समानतेच्या पातळीवर महत्त्वपूर्ण प्रगती झाली असली तरी वास्तविक सक्षमीकरणाच्या प्रक्रियेत अजूनही मूलभूत मर्यादा आणि अंतर्विरोध कायम आहेत.

प्रस्तावना (Introduction):

मानवी समाजाच्या ऐतिहासिक उत्क्रांतीत स्त्रीचे स्थान हे अत्यंत मूलभूत असूनही तिच्या योगदानाचे मूल्यांकन पितृसत्ताक निकषांच्या आधारे करण्यात आले आहे. स्त्री ही केवळ कुटुंबव्यवस्थेतील भूमिका बजावणारी घटक नसून ती आर्थिक उत्पादन, सामाजिक पुनरुत्पादन आणि सांस्कृतिक सातत्य यांची वाहक आहे. तथापि, या सर्व प्रक्रियांमध्ये तिच्या योगदानाचे व्यवस्थित मान्यताकरण झालेले दिसत नाही. पितृसत्ताक सत्तासंरचना ही केवळ कुटुंबापुरती मर्यादित नसून ती व्यापक सामाजिक व्यवस्था आहे जी संसाधनांचे वितरण, सामाजिक प्रतिष्ठा, निर्णयप्रक्रिया आणि मूल्यव्यवस्था नियंत्रित करते. या संरचनेमुळे स्त्रीच्या संधींना मर्यादा येतात आणि तिच्या स्वायत्ततेवर नियंत्रण ठेवले जाते. आधुनिक काळात स्त्रीला शिक्षण, रोजगार, मतदानाचा हक्क आणि कायदेशीर संरक्षण यांसारखे अधिकार प्राप्त झाले असले तरी या अधिकारांचा प्रत्यक्ष उपभोग घेण्याच्या प्रक्रियेत अनेक अडथळे निर्माण होतात. यामुळे औपचारिक समानता असूनही वास्तविक समानता साध्य होत नाही. या पार्श्वभूमीवर स्त्रीवादी चळवळ उदयास आली. ही चळवळ केवळ अधिकारप्राप्तीपुरती मर्यादित नसून ती सामाजिक संरचना, सत्तासंबंध आणि सांस्कृतिक मूल्यव्यवस्थेचा पुनर्विचार करणारी एक तात्त्विक प्रक्रिया आहे. प्रस्तुत लेखात या चळवळीच्या दुसऱ्या टप्प्याचा अभ्यास करून स्त्रियांच्या सक्षमीकरणातील मर्यादा स्पष्ट करण्यात येतात.

संशोधन उद्दिष्टे (Research Objectives): प्रस्तुत संशोधनाचा मुख्य उद्देश स्त्रीवादाच्या दुसऱ्या लाटेच्या संदर्भातून स्त्रीच्या सक्षमीकरणाच्या प्रक्रियेतील संरचनात्मक मर्यादांचे विश्लेषण करणे हा आहे. या उद्देशाच्या पूर्ततेसाठी पुढील बाबींचा अभ्यास करण्यात आलेला आहे:

१) स्त्रीवादाच्या दुसऱ्या लाटेच्या उदयामागील ऐतिहासिक व सामाजिक घटकांचे विश्लेषण करणे.

Quick Response Code:

Website:

<https://jrdrvb.org/>

DOI:

10.5281/zenodo.19607416

Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0)

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) Public License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work noncommercially, as long as appropriate credit is given and the new creations are licensed under the identical terms.

Address for correspondence:

प्रमोद राऊत, सहाय्यक प्राध्यापक ज्ञानोपासक महाविद्यालय, परभणी.

How to cite this article:

राऊत, प्रमोद. (2026). अधिकारप्राप्ती असूनही सक्षमीकरण अपूर्ण: स्त्रीवादी चळवळीचा संरचनात्मक व तात्त्विक अभ्यास. Journal of Research & Development, 18(3(A)), 78-81. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19607416>

२) स्त्रियांच्या अधिकारप्राप्ती आणि प्रत्यक्ष सामाजिक वास्तव यांतील विसंगतीचे चिकित्सक परीक्षण करणे.

३) स्त्रीच्या ओळखीच्या सामाजिक निर्मितीची प्रक्रिया आणि तिचे परिणाम अभ्यासणे.

स्त्रीवादी चळवळीचा ऐतिहासिक व संरचनात्मक संदर्भ :

(Expanded & Analytical Version)

स्त्रीवादी चळवळीच्या दुसऱ्या लाटेचा उदय हा केवळ काही सामाजिक घटनांचा परिणाम नसून तो विशिष्ट ऐतिहासिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक प्रक्रियांच्या एकत्रित परिणामातून घडलेला आहे. विशेषतः दुसऱ्या महायुद्धानंतरच्या काळात घडलेल्या बदलांनी या चळवळीला निर्णायक स्वरूप दिले. दुसऱ्या महायुद्धाच्या काळात पुरुष रणांगणावर असताना स्त्रियांनी औद्योगिक, प्रशासकीय आणि सेवा क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणावर काम केले. या प्रक्रियेमुळे पारंपरिक लिंगाधारित श्रमविभाजनात तात्पुरते बदल झाले आणि स्त्रियांच्या क्षमतेबद्दलची सामाजिक समज बदलू लागली. स्त्रिया केवळ घरगुती क्षेत्रापुरत्या मर्यादित नसून त्या उत्पादन प्रक्रियेतही महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावू शकतात, हे प्रत्यक्षात सिद्ध झाले. तथापि, युद्धोत्तर काळात परिस्थिती पुन्हा बदलली. युद्ध संपल्यानंतर पुरुषांनी रोजगाराच्या क्षेत्रात पुनरागमन केले आणि स्त्रियांना पुन्हा घरगुती भूमिकांकडे वळविण्यात आले. या प्रक्रियेमुळे स्त्रियांच्या जीवनात एक मूलभूत विरोधाभास निर्माण झाला—ज्या स्त्रियांनी युद्धकाळात आर्थिक आणि सामाजिक जबाबदाऱ्या पार पाडल्या होत्या, त्यांनाच पुन्हा दुय्यम भूमिकेत ढकलण्यात आले. हा अनुभव स्त्रियांच्या जाणीवत परिवर्तन घडवणारा ठरला. त्यांनी त्यांच्या स्थितीचा विचार केवळ वैयक्तिक समस्यांप्रमाणे न करता त्या व्यापक सामाजिक संरचनेचा परिणाम आहेत, असा दृष्टिकोन स्वीकारला. याच पार्श्वभूमीवर “वैयक्तिक म्हणजे राजकीय” ही संकल्पना उदयास आली, ज्यामुळे स्त्रियांच्या दैनंदिन अनुभवांना सामाजिक आणि राजकीय अर्थ प्राप्त झाला.

औद्योगिक आणि भांडवलशाही अर्थव्यवस्थेच्या विस्तारामुळे स्त्रियांचा श्रमबाजारातील सहभाग वाढला. तथापि, हा सहभाग संरचनात्मकदृष्ट्या मर्यादित होता. स्त्रियांना उत्पादन प्रक्रियेत सहभागी करून घेतले गेले, परंतु उत्पादन साधनांवरील नियंत्रण आणि निर्णयप्रक्रिया पुरुषांच्या हातीच राहिली. यामुळे एक महत्त्वाचा अंतर्विरोध निर्माण झाला. स्त्री अर्थव्यवस्थेचा भाग बनली, परंतु सत्तेचा भाग बनू शकली नाही. ही परिस्थिती भांडवलशाही आणि पितृसत्ताक व्यवस्थेच्या परस्पर संबंधांकडे निर्देश करते. भांडवलशाही व्यवस्थेला स्वस्त आणि लवचिक श्रमशक्तीची गरज असते, जी स्त्रियांच्या स्वरूपात उपलब्ध होते. परंतु पितृसत्ताक व्यवस्था स्त्रीला दुय्यम स्थानावर ठेवून तिच्या श्रमाचे नियंत्रण करते. यामुळे स्त्रीची भूमिका द्वैध (dual) स्वरूपाची बनते. ती उत्पादन प्रक्रियेत सहभागी असते, पण पुनरुत्पादक श्रमाची जबाबदारीही तिच्यावरच राहते. या संरचनात्मक परिस्थितीमुळे स्त्रीवादाची दुसरी लाट उदयास आली, जी केवळ समान अधिकारांची मागणी करणारी नव्हती, तर सामाजिक आणि आर्थिक संरचनांच्या मूलभूत पुनर्रचनेची मागणी करणारी होती. या चळवळीने हे स्पष्ट केले की स्त्रियांच्या समस्यांचे निराकरण केवळ कायदेशीर बदलांद्वारे होऊ शकत नाही, तर त्यासाठी सामाजिक संरचनेच्या गाभ्यातील सत्तासंबंध बदलणे आवश्यक आहे.

अधिकारप्राप्ती आणि सक्षमीकरणातील दरी : एक सखोल विश्लेषण (Expanded & Critical Analysis)

आधुनिक समाजात स्त्रियांच्या स्थितीमध्ये अनेक सकारात्मक बदल घडून आलेले दिसतात. शिक्षणाच्या संधींमध्ये वाढ, रोजगाराच्या क्षेत्रातील वाढता सहभाग, तसेच राजकीय प्रतिनिधित्वाची उपलब्धता या सर्व घटकांमुळे स्त्रीच्या जीवनात औपचारिक समानतेची प्रक्रिया दृढ झाली आहे. तथापि, या प्रगतीच्या पृष्ठभागाखाली एक गंभीर संरचनात्मक विसंगती दडलेली आहे—अधिकारप्राप्ती असूनही सक्षमीकरण अपूर्ण राहते. या विसंगतीचे विश्लेषण करताना “औपचारिक समानता” (formal equality) आणि “वास्तविक समानता” (substantive equality) यांतील भेद लक्षात घेणे आवश्यक आहे. औपचारिक समानतेच्या स्तरावर स्त्रीला शिक्षण, रोजगार, मतदान आणि कायदेशीर संरक्षण यांसारखे अधिकार प्राप्त झालेले आहेत. परंतु या अधिकारांचा प्रभावी वापर करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक अटी सर्वांसाठी समान नसतात. परिणामी, अधिकारांची उपलब्धता आणि त्यांचा प्रत्यक्ष उपभोग यांमध्ये अंतर निर्माण होते. सामाजिक स्तरावर स्त्रीवर पुनरुत्पादक श्रमाची जबाबदारी अजूनही प्रामुख्याने टाकली जाते. घरगुती काम, बालसंगोपन आणि कुटुंबीय काळजी या जबाबदाऱ्या स्त्रीच्या नैसर्गिक भूमिकेचा भाग मानल्या जातात. या श्रमांचे आर्थिक मूल्यांकन होत नसल्यामुळे ते अदृश्य राहतात आणि स्त्रीच्या कार्याचे अवमूल्यन होते. परिणामी, स्त्रीला उत्पादन आणि पुनरुत्पादन या दोन्ही क्षेत्रांमध्ये दुहेरी श्रमभार सहन करावा लागतो.

आर्थिक स्तरावर स्त्रियांचा श्रमबाजारातील सहभाग वाढला असला तरी तो बहुधा दुय्यम (secondary) स्वरूपाचा राहतो. स्त्रियांना कमी वेतन, अस्थिर रोजगार आणि मर्यादित पदोन्नतीच्या संधी यांचा सामना करावा लागतो. यामुळे आर्थिक स्वायत्ततेची प्रक्रिया अपूर्ण राहते आणि स्त्रीची निर्णयक्षमता मर्यादित होते. संस्थात्मक स्तरावरही स्त्रियांना अनेक सूक्ष्म आणि अप्रत्यक्ष अडथळ्यांना सामोरे जावे लागते. कार्यक्षेत्रातील लैंगिक पूर्वग्रह, नेतृत्वाच्या संधींमध्ये असमानता आणि निर्णयप्रक्रियेत मर्यादित सहभाग यामुळे स्त्रीची उपस्थिती असूनही तिचा प्रभाव मर्यादित राहतो. सांस्कृतिक स्तरावर स्त्रीच्या वर्तनावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी नैतिकता, परंपरा आणि सामाजिक अपेक्षा यांचा वापर केला जातो. स्त्रीच्या जीवनातील निर्णय जसे की विवाह, करिअर, मातृत्व—हे अनेकदा वैयक्तिक नसून सामाजिक मानकांवर आधारित असतात. या प्रक्रियेमुळे स्त्रीच्या स्वायत्ततेवर संरचनात्मक मर्यादा येतात. याचबरोबर स्त्रीच्या शारीरिक स्वायत्ततेचा प्रश्न अत्यंत महत्त्वाचा ठरतो. स्त्रीच्या शरीरावर नियंत्रण ठेवणे ही पितृसत्ताक सत्तासंरचनेची एक मूलभूत यंत्रणा आहे. तिच्या शरीराशी संबंधित निर्णयांवर सामाजिक, सांस्कृतिक आणि कधी कधी कायदेशीर बंधने लादली जातात. यामुळे स्त्रीच्या स्वायत्ततेचा आणि ओळखीचा विकास मर्यादित होतो. या सर्व घटकांच्या एकत्रित परिणामामुळे स्त्रीच्या जीवनात एक मूलभूत अंतर्विरोध निर्माण होतो—अधिकारांची औपचारिक मान्यता आणि त्या अधिकारांच्या प्रत्यक्ष उपभोगातील मर्यादा. म्हणूनच असे म्हणता येते की स्त्रीचे सक्षमीकरण हे केवळ अधिकारांच्या उपलब्धतेवर अवलंबून नसून त्या अधिकारांचा उपयोग करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या संरचनात्मक अटींवर अवलंबून आहे. जोपर्यंत सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक स्तरांवर समतोल परिवर्तन होत नाही, तोपर्यंत सक्षमीकरणाची प्रक्रिया अपूर्णच राहणार आहे.

स्त्रीची ओळख आणि सामाजिक निर्मिती (Expanded & Deep Analysis) :

स्त्रीवादाच्या दुसऱ्या लाटेने स्त्रीच्या ओळखीच्या प्रश्नाला केवळ एक सामाजिक मुद्दा म्हणून नव्हे, तर एक तात्त्विक आणि संरचनात्मक प्रश्न म्हणून केंद्रस्थानी आणले. पारंपरिक दृष्टिकोनात स्त्रीची ओळख ही जैविक वैशिष्ट्यांवर आधारित मानली जात होती; तथापि, स्त्रीवादी विचारप्रवाहाने या समजुतीला आव्हान देत असे मांडले की स्त्रीची ओळख ही नैसर्गिक नसून सामाजिक प्रक्रियेतून घडवली जाते. या संदर्भात “लिंग” (gender) ही संकल्पना अत्यंत महत्त्वाची ठरते. लिंग हे केवळ जैविक भेदावर आधारित नसून ते सामाजिक, सांस्कृतिक आणि ऐतिहासिक प्रक्रियांतून निर्माण झालेले असते. समाज स्त्रीसाठी विशिष्ट भूमिका, अपेक्षा आणि वर्तनमानके निश्चित करतो, जसे की काळजीवाहक, पालनकर्ता, भावनिकदृष्ट्या संवेदनशील अशी प्रतिमा. या भूमिका इतक्या खोलवर रुजलेल्या असतात की त्या “नैसर्गिक” वाटू लागतात, परंतु त्या प्रत्यक्षात सामाजिक निर्मिती असतात.

स्त्रीच्या ओळखीच्या निर्मितीची प्रक्रिया ही एकसंध नसून बहुआयामी आहे. कुटुंब, शिक्षणसंस्था, धर्म, माध्यमे आणि सांस्कृतिक परंपरा या सर्व घटकांद्वारे स्त्रीच्या वर्तनाचे आणि भूमिकांचे समाजीकरण (socialization) केले जाते. बालपणापासूनच मुलींसाठी विशिष्ट अपेक्षा निश्चित केल्या जातात. संयम, आज्ञाधारकता, कुटुंबकेंद्रितता—आणि या अपेक्षा तिच्या ओळखीचा भाग बनतात. याचबरोबर, स्त्रीच्या ओळखीवर तिच्या शारीरिक अस्तित्वाचाही मोठा प्रभाव असतो. स्त्रीच्या शरीरावर सामाजिक आणि सांस्कृतिक नियंत्रण ठेवण्याच्या प्रक्रियेमुळे तिच्या स्वायत्ततेवर मर्यादा येतात. तिच्या शरीराशी संबंधित निर्णय जसे की पोशाख, वर्तन, लैंगिकता हे अनेकदा वैयक्तिक नसून सामाजिक नियंत्रणाच्या चौकटीत येतात. त्यामुळे स्त्रीची ओळख ही केवळ तिच्या अंतर्गत निवडींवर आधारित नसून बाह्य संरचनात्मक घटकांद्वारे आकारली जाते. स्त्रीवादाने या प्रक्रियेचे विक्षेपण करताना हे स्पष्ट केले की स्त्रीची ओळख ही स्थिर नसून बदलणारी (dynamic) आहे. सामाजिक परिवर्तनाच्या प्रक्रियेत स्त्री स्वतःच्या ओळखीचा पुनर्विचार करू शकते आणि पारंपरिक भूमिकांना आव्हान देऊ शकते. यालाच ओळखीची तात्त्विक पुनर्रचना (reconstruction of identity) असे म्हणता येते. तथापि, ही पुनर्रचना सहजसोप्या पद्धतीने घडत नाही. पितृसत्ताक सत्तासंरचना अजूनही प्रभावी असल्यामुळे स्त्रीच्या स्वायत्ततेच्या प्रक्रियेला अनेक अडथळे येतात. त्यामुळे स्त्रीची ओळख ही सतत संघर्षाच्या प्रक्रियेतून घडणारी असते—एकीकडे सामाजिक अपेक्षा आणि दुसरीकडे वैयक्तिक स्वायत्ततेची इच्छा यांमधील संघर्ष. यावरून स्पष्ट होते की स्त्रीवाद हा केवळ समानतेचा प्रश्न नसून तो ओळखीच्या सामाजिक निर्मितीचा आणि तिच्या पुनर्निर्मितीचा एक मूलभूत तात्त्विक प्रकल्प आहे.

निष्कर्ष : सक्षमीकरणाच्या मर्यादा, संरचनात्मक अडथळे आणि परिवर्तनाची दिशा (Integrated Version)

प्रस्तुत अभ्यासातून स्पष्ट होते की स्त्रीवादाची दुसरी लाट ही आधुनिक सामाजिक परिवर्तनाच्या प्रक्रियेतील एक निर्णायक टप्पा ठरली आहे. या चळवळीने स्त्रियांच्या जीवनातील असमानतेचे विविध स्तर उघड केले आणि पितृसत्ताक सत्तासंरचनेच्या गाभ्यातील सत्तासंबंधांचे चिकित्सक विक्षेपण सादर केले. स्त्रियांच्या दैनंदिन अनुभवांना सामाजिक आणि राजकीय संदर्भ प्रदान करून या चळवळीने सामाजिक वास्तवाच्या नव्या व्याख्येला दिशा दिली. तथापि, या अभ्यासातून एक मूलभूत अंतर्विरोध स्पष्ट होतो—अधिकारप्राप्ती आणि

सक्षमीकरण या परस्पर संबंधित असल्या तरी त्या समानार्थी संकल्पना नाहीत. स्त्रीला औपचारिक स्तरावर शिक्षण, रोजगार, मतदान आणि कायदेशीर संरक्षण यांसारखे अधिकार प्राप्त झाले असले तरी त्या अधिकारांचा प्रभावी उपभोग घेण्यासाठी आवश्यक सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक अटी अद्याप समतोल पद्धतीने विकसित झालेल्या नाहीत. परिणामी, औपचारिक समानता ही वास्तविक समानतेत रूपांतरित होत नाही. स्त्रीच्या सक्षमीकरणातील अपूर्णतेचे मूळ कारण पितृसत्ताक सत्तासंरचनेचे सातत्य हे आहे. ही संरचना केवळ संस्थात्मक स्तरावरच नव्हे, तर सांस्कृतिक मूल्यव्यवस्था, सामाजिक रूढी आणि वैचारिक प्रक्रियांमध्ये खोलवर रुजलेली आहे.

स्त्रीच्या पुनरुत्पादक श्रमांचे अवमूल्यन, तिच्यावर टाकला जाणारा दुहेरी श्रमभार आणि आर्थिक संसाधनांवरील मर्यादित नियंत्रण हे या संरचनेचे प्रमुख घटक आहेत. याचबरोबर स्त्रीच्या शारीरिक स्वायत्ततेवर नियंत्रण ठेवण्याच्या विविध सामाजिक आणि सांस्कृतिक यंत्रणा तिच्या सक्षमीकरणाला मर्यादा घालतात. स्त्रीच्या शरीराशी संबंधित निर्णयांवर सामाजिक मानके आणि नैतिक बंधने लादली जातात, ज्यामुळे तिच्या स्वायत्ततेचा आणि स्वतंत्र ओळखीचा विकास मर्यादित राहतो. स्त्रीच्या ओळखीची सामाजिक निर्मिती ही देखील या प्रक्रियेत महत्त्वाची ठरते. समाज स्त्रीसाठी विशिष्ट भूमिका आणि अपेक्षा निश्चित करतो आणि त्या तिच्या ओळखीचा भाग बनतात. परिणामी, स्त्रीची ओळख ही स्वायत्त नसून संरचनात्मक प्रभावांद्वारे घडवली जाते. या सर्व घटकांच्या एकत्रित परिणामामुळे स्त्रीच्या जीवनात एक द्वंद्वात्मक स्थिती निर्माण होते—अधिकारांची औपचारिक मान्यता आणि त्यांच्या प्रत्यक्ष उपभोगातील मर्यादा. त्यामुळे सक्षमीकरणाची प्रक्रिया ही रेखीव (linear) नसून संरचनात्मक अडथळ्यांमुळे मर्यादित राहते.

म्हणूनच स्त्रीच्या सक्षमीकरणासाठी केवळ कायदेशीर आणि संस्थात्मक बदल पुरेसे नाहीत. त्यासाठी पितृसत्ताक सत्तासंरचनेचे पुनर्मूल्यांकन, पुनरुत्पादक श्रमांचे मान्यताकरण, आर्थिक संसाधनांचे न्याय्य पुनर्वितरण आणि सांस्कृतिक मूल्यव्यवस्थेचे परिवर्तन आवश्यक आहे. याशिवाय, स्त्रीच्या अनुभवांना आणि दृष्टिकोनाला ज्ञाननिर्मितीच्या केंद्रस्थानी स्थान देणे अत्यावश्यक आहे. स्त्रीवादाचा खरा उद्देश केवळ समानता साध्य करणे नसून न्याय्य, समतोल आणि समावेशक सामाजिक व्यवस्था निर्माण करणे हा आहे. त्यामुळे “अधिकारप्राप्ती असूनही सक्षमीकरण अपूर्ण” ही संकल्पना केवळ वर्तमान स्थितीचे वर्णन करत नाही, तर ती भविष्यातील परिवर्तनाच्या दिशेचा बौद्धिक मार्गदर्शक ठरते.

संदर्भ सूची :

- १) करमरकर, सुमती. (2010). भारतीय स्त्रीवाद : इतिहास आणि प्रवाह. पुणे: डायमंड पब्लिकेशन्स.
- २) यशवंत, सुमन. (२०२४). स्त्रीवादाची ओळख. पुणे. युनिक फाउंडेशन प्रकाशन.
- ३) जाधव, नीलिमा. (2014). स्त्री अभ्यास : संकल्पना आणि दिशा. पुणे: साकेत प्रकाशन.
- ४) कुलकर्णी, अंजली. (2011). स्त्रीवादी विचार आणि चळवळ. मुंबई: लोकवाङ्मय गृह.
- ५) देशमुख, सुषमा. (2013). भारतातील स्त्रियांची स्थिती आणि परिवर्तन. पुणे: मेहता पब्लिशिंग हाऊस.
- ६) भागवत, विद्युत. (2008). स्त्रीवाद : संकल्पना आणि स्वरूप. पुणे: डायमंड पब्लिकेशन्स.
- ७) देशपांडे, शुभांगी. (2012). स्त्री अभ्यासाची ओळख. पुणे: साकेत प्रकाशन.
- ८) चक्रवर्ती, उमा. (2006). लैंगिकता और सामाजिक संरचना. नई दिल्ली: काली फॉर विमेन.
- ९) कुमार, राधा. (2002). स्त्री संघर्ष का इतिहास (1800–1990). नई दिल्ली: वाणी प्रकाशन.
- १०) Beauvoir, S. de. (2011). The second sex. Vintage Books. (Original work published 1949)
- ११) Friedan, B. (1963). The feminine mystique. W. W. Norton & Company.
- १२) Walby, S. (1990). Theorizing patriarchy. Basil Blackwell.
- १३) Butler, J. (1990). Gender trouble: Feminism and the subversion of identity. Routledge.